BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník IX. **Číslo 1.** **Marec 2011**

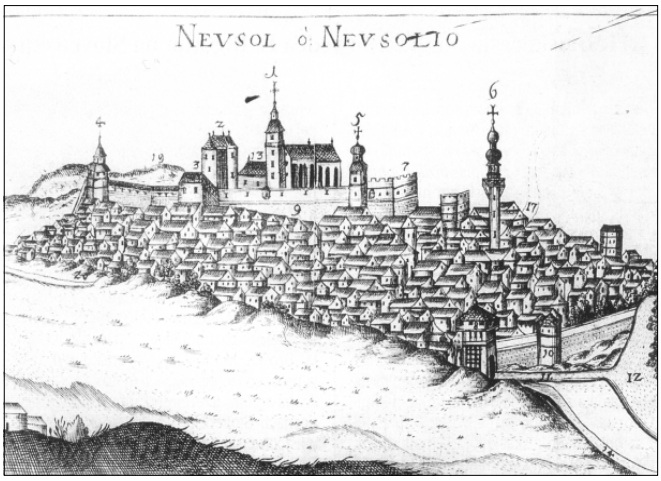

Banská Bystrica z roku 1676.

HISTORICKÉ ZÁHADY Z OKOLIA BANSKEJ BYSTRICE

V závere Malachovskej doliny sa nachádza lokalita, kde v minulosti stál banský podnik na ťažbu ortuti. Dnes po ňom ostala len splanírovaná halda, zasypaný vstup do štôlne a niekoľko základov po budovách.

ORTÚTSKE JAZIERKO záhada Malachovskej doliny?

Aké tajomstvo ukrýva Ortutské jazierko?

Sú to pozostatky z prelomu 60. a 70. rokov minulého storočia. Ak necháte za chrbtom obec Malachov, tak po ľavej strane budete mať hustý, zvláštny les. Vstúpiť do neho nie je jednoduché, lebo jeho terén je značne rozbrázdený, plný jám a kopčekov. To sú tiež pozostatky po ťažbe ortuti, ale sú o niekoľko storočí staršie. (Bližšie o histórii lokality na str. č. 4)

My vyhľadáme nenápadný chodník, ktorý vedie do lesa z asfaltovej cesty neďaleko tejto lokality. Je ich viac a ako nápoveda môžu slúžiť kde tu ešte viditeľné modré turistické značky na stromoch. Dnes už modrá značka vedie inou cestou, ale pôvodne išiel chodník tadeto, takže ak máte staršiu mapu…

Pokračovanie na strane 5.

BYSTRICKO-ZVOLENSKÉ PREKÁRAČKY

Dvadsať kilometrov vzdialené bývalé slobodné kráľovské mestá Banská Bystrica a Zvolen boli odjakživa odkázané na úzku spoluprácu, čo však neznamenalo, že medzi nimi nebola určitá rivalita, ktorá niekedy prerastala do úsmevných prekáračiek.

Bystričania („pažravci“) ťažko znášajú už to, že ich mesto sa nachádza síce v Bystrickom podolí, ktoré je však len podcelkom Zvolenskej kotliny. Zvolenčania („bryndziari“) sa hrdia aj tým, že Zvolen (Veterosolium) je starším mestom ako Banská Bystrica (Neosolium). Mestské výsady boli Zvolenu udelené pravdepodobne už v r. 1238, keďže sa však v dobe tatárskeho vpádu príslušné listiny stratili, panovník mestské výsady Zvolenu znovu potvrdil v r. 1243. Banskej Bystrici mestské výsady udelili až neskôr, a to v r. 1255.

Súperenie medzi Bystricou a Zvolenom sa prejavilo aj v úsilí o prestížne umiestnenie sídla stolice či župy. Správne centrum Zvolenskej stolice bolo spočiatku na Zvolenskom hrade a stoličné zhromaždenia sa až do konca 17. storočia konávali zväčša vo Zvolene. Na nevôľu Zvolenčanov sa reformou z r. 1786 sídlom Zvolenskej stolice stala Banská Bystrica, ktorá ním bola ešte aj v prechodnom období po vzniku ČSR. Župným zákonom od 1. januára 1923 sa však sídlom veľkej Pohronskej župy znovu stal Zvolen, proti čomu zas bez úspechu protestovali Bystričania.

Zvolen z roku 1676.

Pokračovanie na strane 9.

RADNICA – dom č. 1 na Námestí SNP

Po tom, ako sa osada Bystrica stala mestom (1255), riadil v novozaloženom meste veci verejné prvý zvolený richtár Ondrej (Andrej, Andreas). Postupne, ako mesto rástlo, pomocným orgánom prvého muža sa stala mestská rada, najprv vnútorná – s konečným počtom členov 12 – a neskôr vznikla aj vonkajšia, 24-členná. Tieto zmeny si vynútili vyčlenenie samostatného priestoru, kde sa radní páni na čele s richtárom mesta schádzali, radili sa a uznášali, ako ich milované mesto bude smerovať do budúcnosti.

Vnucuje sa nám pritom myšlienka porovnateľná s Bratislavou, kde prvý richtár mesta Jakub využíval svoj rodinný dom aj pre potreby riadenia mesta. Neskôr sa u neho schádzali prví členovia mestskej rady. Pretrváva názor, že mestská rada Jakubov dom odkúpila od jeho potomkov a premenila ho na sídlo svetskej moci mesta – radnicu.

Pokračovanie na strane 2.

RADNICA – dom č. 1 na Námestí SNP

Pokračovanie zo strany 1.

Kde býval prvý muž „medeného mesta“, nevieme. Nepodarilo sa identifikovať jeho rodinné sídlo a nie je ňom zachovaná žiadna písomná zmienka. Na pomoc nám prichádza rekonštrukcia Domu č. 1 na Námestí SNP, v rámci ktorej umelecký prieskum potvrdil existenciu ranogotického vežového domu z 13. storočia a jeho prestavbu pre potreby radnice. Je pravdepodobné (súdime to podľa zachovalej výzdoby objektu), že pre potreby mesta sa začal objekt využívať po smrti prvého richtára až do príchodu V. Mühlsteina do Banskej Bystrice v r. 1465. Mohlo ísť o gotický jednoposchodový dom s trámovými stropmi, pričom zvyčajne na prízemí bola umiestnená súdna sieň a zbrojnica, na poschodí úradné miestnosti mestskej rady so zasadacou miestnosťou. Pritom parcela domu siahala až k Hronu. Kedy došlo k spojeniu s druhým domom a vznikol tak gotický dom, mázhaus prejazdného typu, nie je presne známe. Doterajšie poznatky hovoria, že sa tak stalo na prelome 15. a 16. storočia.

Písomné pramene uvádzajú, že od zmieneného dátumu býval na tomto mieste Veit Mühlstein, banskobystrický podnikateľ, kremnický komorský gróf a zvolenský župan.

Jeho príchodu do mesta predchádzalo strastiplné obdobie, ktoré začalo najväčším zemetrasením v dejinách Uhorska v r. 1443, pokračovalo vpádom bratríkov na Slovensko a predovšetkým zápasom Jána Huňadyho s veliteľom Zvolenského hradu Janom Jiskrom v rokoch 1441–1457. V tomto čase došlo k poškodeniu mestského hradu.

Zároveň sú to časy, kedy banskobystrické baníctvo končí obdobie konjunktúry. Potvrdzuje to príklad v tom čase najväčšieho banskobystrického waldbürgera Štefana Junga a predaj jeho majetku Jánovi Ernstovi, reprezentantovi cudzieho finančného kapitálu. S Ernstom prichádza do Banskej Bystrice aj nový majiteľ domu na námestí Veit Mühlstein, ktorý asi ako kompenzáciu za novozískaný dom dal v mestskom hrade pred budovu praetória (v tom čase fortifikačná stavba mestského hradu, dnes sídlo Stredoslovenskej galérie) postaviť drevenú budovu radnice. Požiar v r. 1500 túto budovu zničil a mestská rada si za svoje sídlo zvolila praetórium, ktoré pre tieto účely nechala stavebne upraviť. Pôvodnú budovu radnice na námestí mesto získava v r. 1539 od Ferdinanda I. (1527–1564) na základe ius caducitatis a definitívne v r. 1544 po vyplatení čiastky 500 zlatých prihláseným vzdialeným príbuzným Veita Mühlsteina. Mesto tak v priebehu krátkeho času vlastnilo dve budovy radnice. Podnikavá mestská rada čoskoro premenila vlastníctvo Veita Mühlsteina na zdroj príjmov.

Prvým nájomcom v budove radnice sa stal zlatník Peter Goldtschmidt, nasledovaný v r. 1547 zlatníkom Vavrincom. V r. 1571 mal Ján Prukner, vtedajší banskobystrický richtár, v prenájme niekoľko miestností na prízemí, na poschodí, ba aj záhradu za domom. Od r. 1550 prevádzkovala mestská rada v budove pivovar a krčmu – Proschoffsky Keller (prošovskú pivnicu). Až do veľkého požiaru sa tu nalievalo pivo a víno. Po r. 1605 sa do objektu dočasne nasťahovala latinská mestská škola (1605–1606, 1673–1695). V r. 1694 sa jezuiti obrátili na mestskú radu so žiadosťou o pridelenie priestoru na námestí pre výstavbu kostola a kolégia. Rozhodnutie postaviť zmienené budovy na parcele Oberhausu hodnotíme s odstupom času veľmi pozitívne.

Popri študentoch ocenili priaznivú polohu ringového domu aj lekárnici. V prízemnej časti sa v r. 1669 spomína lekáreň Höcher-Schleich. Po r. 1698 prichádza lekárnik Ondrej Herman, po jeho smrti prenajala vdova lekáreň Krištofovi Schürerovi a po ňom Ondrejovi Heidemannovi. Za zmienku stojí fakt, že o rodinu bez otca sa staral ako sirotský otec Matej Bel, ktorý si 8. januára 1710 vzal za manželku Zuzanu Hermanovú. Po odchode Mateja Bela z Banskej Bystrice mal v 18. storočí lekáreň v prenájme Ján Karol Tutzentáller, Ignác Erzl a Jeremiáš Kreuchl. Okrem toho v zadnom trakte budovy bola v polovici 17. storočia zriadená pekáreň, ku ktorej pribudol v r. 1713 soľný sklad.

Po obsadení mestského hradu cisárskym vojskom (generál Spankau) mestskej rade nezostávalo nič iné, ako sa vrátiť do pôvodnej budovy radnice. Aj väznicu tu zriadili v zadnom trakte po r. 1730.

V dvorovej časti bola v r. 1799 bola vytvorená jazdiareň Združenia Jozefa Wielanda.

Najviac budovu radnice v 19. storočí preslávilo kamenné divadlo umiestnené v dvornom trakte v rokoch 1841–1908 s 300 sedadlami a dvoma šatňami. Jeho vznik iniciovali také osobnosti verejného života, akými boli barón Anton Radvanský, vojenský komisár De la Fort a richtár Jozef Glabitz.

Po prvej svetovej vojne v r. 1922 ocenila dostupnosť budovy Pražská mestská sporiteľňa vytvorením prvej pobočky v Banskej Bystrici, ktorú nasledoval Dezider Steiner zriadením obchodu so zmiešaným tovarom. Vo dvore bol zas umiestnený „hospodársky dvor mestského gazdovstva“.

Po druhej svetovej vojne dvorný trakt využili mestskí hasiči, technické služby mesta a Štátny okresný archív. Divadlo hudby zas prízemie.

Podľa stavebného vývoja predpokladáme, že podpivničený jednoposchodový dom s oknami do námestia bol najneskoršie na začiatku 16. storočia zjednotený s vedľajším domom, čím vznikol prejazdný mázhaus, po požiari (1761) zvýšený v r. 1764 o jedno poschodie v tvare ležiaceho písmena L. Predĺžená časť bola vo dvore, najprv s lodžiami na prízemí a na 1. poschodí, ktoré časom majiteľ nahradil pavlačami.

V rokoch 1546–1547 majster Linhardt vybudoval novú klenbu prízemia a o 10 rokov neskôr majster Pankrác zaklenul pivnice, ďalej vložil masívnu krížovú klenbu s lomenou krížovou schémou na pravej strane prejazdu a nad ňou na prvom poschodí klenbu tzv. veľkej izby s nepravidelnými lunetami a hrebienkami na hranách. Dom do námestia bol tiež v tomto čase ukončený vysoko členenou atikou, ktorú po r. 1764 nahradila sedlová strecha

V prvej polovici 17. storočia renesančnú prestavbu objektu realizovali majstri Jakub de Laurentis a hlavne Jakub II. di Pauli. Z renesančne upravenej fasády sa zachovali jedine konzoly balkóna na priečelí budovy. Z freskovej výzdoby na stene pred vstupom do veľkej zasadacej miestnosti (na chodbe) je v lunete čitateľný mestský erb vo venci držiaci dvoma anjelmi, nad ktorými je ešte tretí anjel (mužská postava v španielskom odeve s mečom, objavená počas rekonštrukcie v rokoch 1996–98, nebola sprístupnená a je dnes prekrytá). Nakoniec nemožno opomenúť prekrásne intarzované dvere na 1. poschodí s vročením 1698.

V r. 1671 priestory mestského hradu vrátane praetória obsadili vojaci a mestská rada na čele s richtárom sa natrvalo presťahovala na námestie. V r. 1725 rozšírili veľkú zasadaciu miestnosť o archív prenesený ešte v minulom storočí z budovy praetória. Najstrašnejší požiar v dejinách Banskej Bystrice neobišiel ani radnicu. Barokovú prestavbu objektu viedol majster Fridrich. Namiesto atiky objekt zastrešili drevenou sedlovou strechou, rovnako neobnovili ani renesančné priečelie budovy. Barokovo bol upravený aj celý interiér budovy. Zvýšenie budovy o druhé poschodie sa realizovalo v r. 1825 a koncom storočia tzv. sobášna sieň na prvom poschodí bola upravená vo veľkolepom novorenesančnom štýle.

Následné stavebné úpravy (prenesenie schodišťa v r. 1904 z prednej časti interiéru na opačnú stranu, výmena lodžií v zadnom trakte za pavlače) sa vykonali po požiari v r. 1908 a najmä po druhej svetovej vojne, čím sa zmenil pôvodný charakter a dispozícia domu.

V období socializmu sa mestskí mocipáni postupne sťahovali z historickej budovy do nových priestorov na ulici ČSA. Na námestí zostal archív, pokiaľ sa nepresťahoval do nových priestorov, kultúrne a informačné stredisko, putujúce po celom meste, nenachádzajúc trvalé miesto pre svoju činnosť. Najdlhšie vydržala matrika.

Potom prišla nežná revolúcia, privádzajúca do politiky nových ľudí, ktorí si spomenuli na okrídlené heslo Historia magistra vitae – História učiteľka života.

Už prvý primátor Stanislav Mika (1990–1994) zamieril svoje kroky na námestie. Na balkón historickej budovy radnice sa vrátil pôvodný erb mesta a do vstupnej siene radnice sochár Pavol Dobrík vytvoril 2,5 m vysoký obelisk. Na čelnom mieste obelisku autor umeleckého diela vytvoril bronzový reliéf stvárňujúci historický erb mesta a na opačnú stranu tzv. Božie oko, pripomínajúce vládcom mesta, komu majú slúžiť. Ďalej bol vytvorený v umeleckom predmete priestor, do ktorého vložil 11 m dlhý zoznam všetkých dovtedy známych členov mestskej rady a richtárov mesta. Vysoký obelisk v priestore vynovenej radnice chýba.

Za druhého primátora Igora Presperina (1994–1998) sa prikročilo k umeleckému prieskumu budovy a k obnove budovy v rokoch 1996–1998. Práce sa po vyčerpaní plánovaných finančných prostriedkov po dvoch rokoch zastavili až do r. 2007.

Architektonický prieskum vykonal KPÚ pod vedením PhDr. M. Suru. Architektonickú obnovu navrhol Ing. arch. B. Somora, reštaurovanie interiéru realizovali levočské reštaurátorské dielne pod vedením Mgr. art. R. Boroša (zisti, akú úlohu zohral Bobák a Rajnoha).

Počas inštalácie nového primátora mesta Petra Gogolu (2010–2014) bola historická budova radnice (28.12. 2010) znovu sprístupnená nielen pre mestské zastupiteľstvo, ale celú banskobystrickú verejnosť.

Jozef Ďuriančik

GROŠOVÉ OBDOBIE NA ÚZEMÍ BANSKEJ BYSTRICE A BLÍZKEHO OKOLIA

Obdobie grošovej numizmatickej éry začína v r. 1301 a končí nástupom Habsburgovcov na uhorský trón v r. 1526. V tomto období už je Banská Bystrica mestom a ku koncu grošového obdobia sa začína jej zlatý vek. Názov groš by sa dal z latinčiny (denarius grossus) preložiť ako hrubý, ťažký denár. Trh si vyžadoval stále väčšie objemy peňazí a drobné mince na to neboli veľmi vhodné. Aj preto vznikla požiadavka, aby sa do menovej sústavy jednotlivých krajín zaviedla nová minca. Ťažšie mince sa síce objavovali už skôr, ale za počiatok razenia grošov sa považuje r. 1266, keď francúzsky panovník Ľudovít IX. dal raziť tourský groš, pomenovaný podľa mesta Tours. Mal hmotnosť 4,22 g. Táto minca sa stala vzorom pre ostatné krajiny. U nás ju vo svojej veľkej menovej reforme do obehu zaviedol kráľ Karol Róbert (1308–1342) v r. 1328. Grošové obdobie má aj ďalšie špecifikum. Už nie sme odkázaní iba na nálezy, ale už môžeme vychádzať aj z písomných dokumentov a z celkovej situácie v krajine.

Karol Róbert - Groš Averz - Reverz

Karol Róbert - Groš Averz - Reverz 2

Uhorsko sa v 13. storočí stáva jedným z najväčších producentov zlata, ale postupne vzrastá aj význam medi a striebra. Vďaka medzinárodnej politike (zákazu dovozu zlata z Afriky a obchodovania s islamskými štátmi) cena zlata nesmierne vzrástla, čo si vynútilo zavedenie novej zlatej mince – u nás to bol zlatý florén (pomenovaný po Florencii), ktorý tradične nazývame dukát. Nedostatok zlata vytvoril priestor pre uplatnenie striebra. Banská Bystrica bola známa predovšetkým ťažbou a obrovskými zásobami medi, ale v tomto období bolo najvýznamnejším kovom striebro a toho tu bolo tiež dosť. Ťažilo sa spolu s meďou. Hlavným faktorom rozvoja baníctva bola predovšetkým zmena postoja panovníka k ťažobným právam. Svoje banské a mincové komory začal panovník prenajímať a to inšpirovalo podnikateľov k rozvoju banskej činnosti. Zároveň sa zrušila pravidelná výmena mincí a zaviedol sa systém daní. Zároveň sa zakázalo voľné obchodovanie s drahým kovom a jeho vývoz okrem mincí. Všetky zmeny znamenali stabilizáciu vnútorného menového obehu.

Ľudovít I. Veľký - Groš Averz-Reverz.

Ľudovít I. Veľký - Groš Averz-Reverz 2.

Na Slovensku v tomto čase pracujú najmenej dve mincovne – v Kremnici a Košiciach a predpokladá sa, že aj mincovňa v Smolníku. Po r. 1329, keď kremnická mincovňa získala privilégiá, sa v nej začali raziť tri druhy mincí: dukáty, groše a denáre. Krajina, a teda aj naše mesto, bola v tom čase zaplavená najrozličnejšími mincami z celej Európy. Reforma bola veľmi dôležitá a žiaduca. Groše a denáre postupne nahradili cudzie mince a dukát sa stal mincou európskeho významu.

Banská Bystrica sa stáva nielen centrom baníctva, ale aj diaľkového obchodu, preto sa tu stretávame so všetkými platidlami. Sú to dukáty, groše, denáre, oboly (poldenáre), kvartingy a ďalšie. Pomer medzi dukátom a grošom bol 1 : 16, jeden groš mal 6 denárov, t. j. dukát sa rovnal 84 denárom, ale realita hovorila za všetko. Za dukát sa v praxi pýtalo až 90 denárov. Denár naďalej podliehal pravidelnej výmene, ale groš a dukát nie. Táto výmena po čase zanikla. Pomer medzi hodnotou zlata a striebra kolísal, a preto kolísala aj výmenná hodnota medzi dukátom a strieborными mincami. Postupne sa hodnota strieborných mincí znižovala, boli obdobia, keď sa kvalitné mince vôbec nerazili, zato sa produkovalo množstvo nekvalitných mincí, prakticky bez reálnej hodnoty. Ako príklad možno uviesť vládu Žigmunda Luxemburského (1387–1437), ktorý potreboval pre svoju zahraničnú politiku veľké množstvo peňazí, razil haliere (poldenáre), medené dukáty (1 denár = 10 medených dukátov) a iné druhy mincí. Tieto peniaze však v praxi nemali žiadnu hodnotu. Zachovalo sa ich pomerne dosť aj do dnešných čias.

Matiáš Korvín - Groš Averz-Reverz.

Matiáš Korvín - Groš Averz-Reverz 2.

Ku koncu grošového obdobia je domáca strieborná mena tak znehodnotená, že ju opätovne začínajú nahrádzať cudzie, tentokrát poľské mince. Naše mesto vďaka privilégiám a baníctvu nie je typickým mestom v Uhorsku, a preto aj skladba používaných mincí sa mierne líši, a to najmä v tom, že sa k nám dostáva viac cudzích mincí na úkor menej kvalitných uhorských. Trochu svetla do zostavy platidiel, ktoré v našom meste boli v obehu, dávajú nálezy a archívne záznamy. V r. 1993 boli na Dolnej ulici č. 10 a 12 nájdené mince denár Ľudovíta I. (1342–1382) – mincovňa Košice, Ladislava V. (1440–1457) – mincovňa Kremnica a Fridricha Pekného denár (fenig) – mincovňa Viedeň. K najvýznamnejším nálezom z tohto obdobia určite patria mince, ktoré sa našli počas rekonštrukcie mestského hradu. Ide približne o 113 mincí od Ľudovíta I. až Ladislava V. Boli to jednotlivé nálezy, čo znamená, že sa do zeme nedostali naraz, ale postupne počas dlhšieho obdobia. Medzi zaujímavosti patrí minca kráľovnej Márie (1382–1395). Mince tejto panovníčky patria medzi tie vzácnejšie. Mince sú prevažne denárovej hodnoty. Nálezy týchto mincí jednoznačne dokladujú, že tu v danom období existoval čulý obchod, založený na peňažnej výmene. Toto konštatovanie však nie je nijak výnimočné, pretože sa tak dialo v celej krajine.

Ako vyzeral peňažný styk v praxi? Predovšetkým úplne inak než dnes. Okrem toho, že existovalo množstvo rôznych mincí s rôznymi hodnotami, existovali aj rôzne názvy. To znamená, že jedna minca mohla mať aj niekoľko názvov. Ale na druhej strane jednotlivé mince s rovnakým názvom nemuseli predstavovať rovnakú hodnotu. Napríklad na jeden florenus, t. j. dukát, mohlo ísť 38, ale aj 40 alebo 60 grošov, prípadne iný počet. Ich množstvo bolo určené kvalitou drobnej mince. Obeh však bol komplikovanejší. V praxi sa častejšie stretávame s prepočítavaním na počtové alebo hmotnostné jednotky. V prípade hmotnostných jednotiek sa zvyčajne prepočítaval drahý kov podľa rýdzosti na určitú hmotnosť, napríklad marku, hrivnu a podobne, ale v prípade počtových jednotiek išlo o peňažnú jednotku, ktorá však reálne neexistovala. Navyše existovali aj regionálne rozdiely. Napríklad v pomere, v akom sa mince vymieňali v Banskej Bystrici, sa vôbec nemuseli vymieňať aj v Bratislave alebo na Spiši. Chaos mierne korigovala dlhodobo stabilná zlatá minca – dukát, ktorá sa používala aj ako počtová jednotka. A ešte stále musíme počítať aj s cudzími mincami. V archívoch sa zachovalo množstvo záznamov, ktoré komplikujú život historikom, pokiaľ chcú jednotlivé hodnoty porovnať.

Počas tejto numizmatickej éry prichádzajú do Banskej Bystrice Thurzovci a Fuggerovci a to má zásadný vplyv na mesto a jeho rozvoj. Thurzovci sa však zapísali aj do dejín mincovníctva. Ako nájomcovia kremnickej mincovne tu za vlády Vladislava dali raziť novú veľkú striebornú mincu – toliar. Uhorsko sa tak stalo jednou z prvých krajín, ktoré takúto mincu razilo. Prvá zo svojej série má datovanie 1499. Tieto mince patria medzi umelecké klenoty nášho mincovníctva a predznamenávajú príchod novej numizmatickej éry – toliarového obdobia.

Richard R. Senček

Použitá literatúra: Hlinka, J. Krasková, Ľ. Novák, J. Nálezy stredovekých a novovekých mincí na Slovensku 1968; Hlinka, J. Kolníková, E. Krasková, Ľ. Novák, J. Nálezy mincí na Slovensku III. 1978; Kolníková, E. Hunka, J. Nálezy mincí na Slovensku IV. 1994; Hlinka, J. Kazimír, Š. Kolníková, E. Peniaze v našich dejinách. 1976.

MESTO ŽIVÉHO STRIEBRA časť I. – náčrt historickej ťažby ortuťových rúd

Medené mesto – prívlastok, ktorý je nerozlučne spätý s Banskou Bystricou, vďaka svetoznámym ložiskám medených rúd nachádzajúcich sa hlavne v špaňodolinsko-starohorskom rudnom obvode. Všeobecne možno povedať, že tento prívlastok pozná v rámci Slovenska skoro každý priemerne vzdelaný človek či hociktorý školák. Podstatne menej ľudí však vie, že v tesnom susedstve mesta po staročia prebiehala ťažba ortuťových (ďalej len Hg) rúd, ktorá podobne ako ťažba medi vtlačila svoju charakteristickú pečať tomuto slávnemu historickému banskému regiónu.

Ťažba Hg rúd bola sústredená do priestoru Malachovskej doliny, resp. jej širšieho okolia. Historické ložiská i drobné výskyty Hg rúd tu vystupujú na ploche okolo 80 km2. Dochované (resp. známe) dokumenty týkajúce sa baníctva poukazujú na záujem človeka o ortuť v tejto oblasti minimálne počas obdobia 600 rokov. Ako to však už s nerastnými surovinami býva, ortuť sa počas tohto obdobia nedobývala sústavne, ale s väčšími či menšími obdobiami útlmu, ba až zastavenia a s rôznou intenzitou, čo je priamym odrazom dobových európskych politicko-ekonomických a spoločenských pomerov a záujmov.

Miesta ťažby možno rozdeliť na základe časového obdobia, kedy boli v prevádzke, do dvoch hlavných skupín: historické lokality (obdobie prieskumu a ťažby 1390–1839) – Pri Jazere, Nemecký vrch, Krpcová, Fišiarka, Dolná skala, Jasovo (Králický ortutný vrch), ktoré však boli predmetom prieskumu aj v 20. storočí, a novodobé lokality (obdobie prieskumu a ťažby v 2. polovici 20. storočia) – Veľká studňa, Trávny Ždiar. Na všetkých výskytoch ešte i v súčasnosti vidno pozostatky po kutacích i ťažobných banských prácach v rôznej miere zachovalosti. Neoblomný zub času i príroda samotná však pomaly zastierajú stopy po ľudskej činnosti v tejto oblasti.

Anhalpunct – fixný znak vymeriavania banských polí na území grófa Eszterházyho v roku 1798.

Dochovaných archívnych dokumentov týkajúcich sa ťažby Hg rúd je pomerne málo a takmer všetky sa týkajú historického ložiska Pri jazere (tiež nazývané Repková a Malachovský ortutný vrch), resp. sa neviažu ku konkrétnemu miestu. Nedostatočné sú zmienky o baníckych aktivitách na historicky významnej lokalite Nemecký vrch alebo v širšom okolí Grófovho obeda a Dolnej skaly.

Najstaršie doteraz známe zmienky o malachovskom ortuťovom baníctve pochádzajú z obdobia r. 1390–1391 v súvislosti so súdnymi záležitosťami (Bergfest, 1953., Matulay, 1980). Ide predovšetkým o súdne spory ohľadom násilenstiev a vraždy, kde sa spomínajú baníci z ortuťovej bane, resp. ortuťová baňa samotná. Takéto nepriame zmienky naznačujú, že ortuťové baníctvo tu bolo už v tom čase rozvinuté a malachovský ortuťový revír teda patrí k najstarším v Európe. V mestských súdnych zápisoch týkajúcich sa Ortút figuruje v období rokov 1393–1397 meno Henrich Rulant, čo bol v tom čase pravdepodobne majiteľ tamojších baní. Zmienky o vyplácaní svojich podlžností (z rokov 1397, 1398 in Matulay, I., c.) jednotlivými obyvateľmi Banskej Bystrice voči svojim veriteľom kovovou ortuťou dokladujú jednak ďalšiu cirkuláciu ortuti vyťaženej v oblasti Malachovskej doliny a zároveň zvýrazňujú vtedajšiu obchodnú lukratívnosť tohto kovu.

Banícke železko (Malachovská dolina) s vyrazenou značkou (hviezdička, resp. slniečko) neznámeho kováčskeho majstra (značky kováčskych dielní sú všeobecne na baníckych železkach veľmi vzácne).

V účtovných záznamoch Bardejova sa v rokoch 1418–1433 uvádza ortuťová baňa pri Banskej Bystrici, ktorá predstavovala vtedajší obchodný cieľ tohto východoslovenského mesta (Bergfest, 1953). Banská komisia sa prvýkrát zmieňuje o Ortútskej Hg bani v roku 1535. Správa uvádza, že bane sú zatopené, ale o ich „živote" svedčí zmienka o odpredaji 50 funtov ortuti do kremnickej zmenárne, ako i počiatok razby novej štôlne (Pech, 1884, 1887). V r. 1560–1567 boli banskobystrickým ťažiarom udelené banské oprávnenia pod názvami Mikuláš a sv. Peter (ťažiar Ludigek), sv. Trojica (Heibel), sv. Ján (Koller, Mrva), Guszman (Guszmann), Elhagyottt fillér (Makownik), Regitárna (Kemény). Obdobie okolo r 1565 je zaznamenané ako obdobie najvyššej produkcie ortuti a označuje sa ako rozkvet baníctva v tejto oblasti (Maderspach, 1907, Bergfest, 1953). V r. 1580 sa však uvádza, že bane sú mimo prevádzky. Kutacie práce malého rozsahu sa robili v r. 1593 (Pech, 1884, 1887, Bergfest, 1953). Zastavenie prevádzky vyplynulo z rozhodnutia Dvornej komory vo Viedni (1580), pričom jeho dôvodom bola ochrana ťažby Hg rúd v Idrii, teda inými slovami vylúčenie malachovského ložiska z konkurencie. Skromné zmienky o baníckych aktivitách v oblasti Nemeckého vrchu hovoria o udelení banskej miery ťažiarom Strakovi, Muntzerovi a Lipovetzovi v r. 1574 pod ochranným menom Strieborná. Podľa Maderspacha (1907) sa tu údajne ťažila strieborná ruda. (Ide najmä o živé striebro - ortuť.)

Nasledujúcich takmer 200 rokov sa v baniach pravdepodobne nepracovalo (alebo sa dokumenty nedochovali). O ťažobnom ruchu však nepriamo môže svedčiť list banskobystrickému prefektovi od administrátora ortútskych baní z r. 1636, ktorý doručil baník z Ortuti, a tiež aj udelenie banského poľa Mayerovi v r. 1656.

Druhý dych ortuťového baníctva začína v r. 1780. Dovtedy udelené banské polia boli plošne rozšírené v r. 1785. V r. 1788 a 1790 boli vyhotovené doteraz dve známe historické banské mapy ložiska Pri jazere (majetok C. A. Hereldta) a jeho okolia (patriace eráru a ťažiarom). Hoci v r. 1796 banský erár zastavil prevádzku na ortútskych baniach, do r. 1807 vykazujú tunajšie bane ešte činnosť (aktivity podnikateľa Hereldta). V r. 1839 sa ortútske bane uvádzajú ako opustené. Hlavnými dôvodmi zastavenia prevádzky bola nízka kovnatosť ťaženej rudy a neustále zvyšovanie straty v priebehu spracovania rudy na kov.

Odvtedy ortuťové bane geologickí a banskí odborníci navštevovali zriedkavo (napr. Maderspach, 1907, Mráz a Lehotský, 1925, Kuthan, 1942). Výkrikom do tmy sú drobné kutacie práce S. Klima z Radvane, s ktorými začal v r. 1909, avšak o výsledku jeho snahy nie je nič známe. V r. 1926 mali v okolí Malachova zahlásené výhradné kutby jednotlivci, firmy i štát (Štátne banské riaditeľstvo v Banskej Štiavnici, firma Odendall-Wien, Steško, Vlach). Od firmy Odendall prevzali výhradné kutby v r. 1930 Antimónové banské a hutné závody a od nich v r. 1943 Horehronská hutná spoločnosť v Banskej Bystrici. V r. 1945 všetky banské oprávnenia prevzala do vlastníctva Československá republika.

Do popredia záujmu sa Malachovská dolina opäť dostala v súvislosti so začiatkom nového geologického prieskumu v r. 1955 (Čillík, 1958). Vyzmáhané boli niektoré historické štôlne na ložisku Pri jazere (Vyšná Caroli, Spodná Caroli, Caroli Zecher šachta, Spodná Finstrowitz) i na Nemeckom vrchu (Selecký štôlňa, Ri štôlňa, Pak štôlňa). Geologický prieskum postupne vyvrcholil objavením ložiska Veľká studňa (štôlne Mária a Dana) v priestore S a SZ od historického ložiska Pri jazere. (Knésl a Linkešová, 1971, Knésl, 1979). Toto ložisko bolo v období r. 1980–1991 vyťažené, a tým definitívne skončila ťažba rúd v tejto časti Kremnických vrchov.

Štefan Ferenc

ČO SME NAŠLI V ARCHÍVE O SKLENNOM ZÁMKU?

Legendy o Sklennom zámku už poznáte. Bystrický permon ich uverejnil v čísle 3/2010 a zdá sa, že Vás zaujali. Váš záujem nás potešil, a preto sme sa pustili do ďalšej objavnej práce a našli sme niekoľko historických informácii z dobovej literatúry. Takže nahliadnime do starých dokumentov a pozrime sa na to, čo si o Sklennom zámku mysleli ľudia pred osemdesiatimi rokmi.

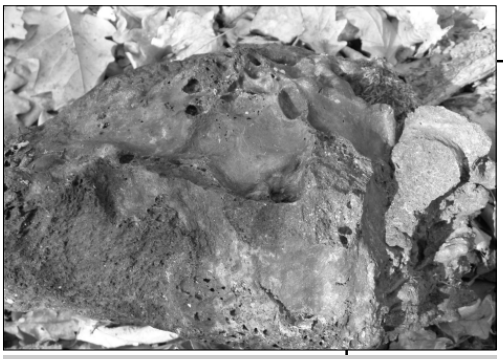

Spečené kamene so sklovitou vrstvou sa nachádzajú všade vôkol.

Otvorme Obzor praehistorický, ktorý bol v minulosti „orgánom Společnosti československých praehistoriků v Praze“. V ročníku 1928 a 1929 na strane 77 je publikovaný článok od Michala Matuňáka s názvom Sielnický Sklenný hrádok. Nie je to však prvá písomná informácia o tejto záhadnej stavbe. Už v roku1888 o hrádku alebo zámku písal veľkoslatinský hlavný slúžny Ľudevít Lenstách v maďarskom archeologickom vestníku.

Lenstách sa domnieval, že našiel pravekú stavbu, ktorá zodpovedá podobným, ktoré Nemci, ako uvádza Matuňák, nazývajú Schlackenburg alebo Glasburg, teda troskovými alebo sklennými hrádkami. Po Lenstáchovi navštívili Sklenný hrádok ďalší bádatelia. 11. augusta 1891 sa tam vydali bádať profesor chémie Eugen Petričko, Ignác Tárši a ďalší. Zaujímavá je zmienka o neďalekej oráčine, kde práve Ignác Tárši našiel množstvo starých črepov. Čo sa s nimi stalo a aké to boli črepy, však nevieme. Keďže Ignác Tárši bol hospodársky správca banskobystrickej kapituly, ktorej patrili aj pozemky pod Sklenným zámkom, môžeme dúfať, že sa črepy zachovali, ak ich darovali mestskému múzeu. Ale informácie o ich osude nie sú. V roku 1925 sa na hrádok vypravil aj sám autor Michal Matuňák. Sprevádzal ho miestny učiteľ Paul (Pavol) Machaj, ktoré ho sme už v minulom príspevku spomínali.

Matuňák hrádok ani nálezy, ktoré tam našiel, bližšie neuvádza. Porovnáva ich s podobnými hradiskami v Čechách a inde vo svete a prikláňa sa k jej pravekému pôvodu. Hrádok datuje do doby bronzovej 1500 – 500 pred Kristom. Vznik hradiska vysvetľuje systematickým „spekaním“ kameňov, hliny a piesku, čím vznikli podstatne odolnejšie obranné valy. Na záver konštatuje to, čo môžeme aj my dnes, že o tejto, ako on píše, jedinej známej slovenskej svarenej hradbe viac nevieme. Predpokladal, že čoskoro bude hradisko archeologicky preskúmané. Dodnes sa tak nestalo a my môžeme iba dúfať, že už čoskoro sa tak naozaj stane.

Richard R. Senček

Sklenný zámok nad Sielnicou púta pozornosť už dávno. Okrem faktov a legiend, ktoré sme Vám už opísali, existujú aj ďalšie, ktoré stoja za zmienku, ale aj za pozretie. Medzi ľuďmi sa povráva aj o tajnej chodbe, ktorá vraj viedla zo zámku a vyúsťovať mala na úbočí pod hradom. Ťažko povedať, či mohlo skutočne ísť o nejakú chodbu, ale mohla by to byť aj jaskyňa alebo stará baňa. No zatiaľ sa o nej iba rozpráva.

Niečo pre hľadačov záhad a dobrodruhov

Ak sa chcete na chvíľu stať hľadačom historických záhad, je tu čas pre vás. ***9. apríla 2011 sa pokúsime v praxi nájsť historickú legendu. Chceme overiť, či má v sebe pravdivé jadro alebo nie.*** Každý, kto chce pomôcť, je vítaný. Stretneme sa na poslednej autobusovej zastávke v Sielnici o 10-tej hodine. Výlet je určený dobrovoľníkom, je zadarmo, ale nie je zabezpečená ani doprava, ani občerstvenie a zodpovedá si každý sám za seba. Pôjdeme si pozrieť záhadný Sklenný zámok, povieme si niekoľko slov o tejto stavbe a potom skúsime objaviť tajný tunel alebo niečo, čo dalo vznik tejto legende.

Terén nie je náročný, ale hľadanie bude vo svahu a cesta je kamenistá a vedie cez les. Preto je potrebná vhodná obuv a oblečenie. Pozor na počasie. Doneste si so sebou aj dostatočné zásoby jedla a hlavne pitia. Cestou nebude možné si ich doplniť. Veríme, že sobotňajšie stretnutie Vám prinesie niekoľko nových poznatkov a zážitkov a pri troške šťastia budete pritom, ako sa odhaľuje tajomstvo jednej legendy.

Richard R. Senček

ORTÚTSKE JAZIERKO - ZÁHADA MALACHOVSKEJ DOLINY?

Pokračovanie zo strany 1.

Ak idete správne, dostanete sa k lesnému jazierku. Volá sa Ortútske a zmýliť si ho nemôžete – je tu jediné. Jeho pokojná hladina po brehoch pokrytá hustou vegetáciou už dlhé roky skrýva tajomstvo. Tajomstvo, ktoré siaha do ďalekej minulosti. Jazierko sa legendárnym stalo pre svoju hĺbku. Veľa sa o nej nahovorilo. Jeho hĺbka mala vraj byť až niekoľko desiatok metrov. Ale ako je to možné?

Vysvetlení je niekoľko a tu sa dostávame k tajomstvu. Dodnes sa totiž nevie ako jazierko vzniklo. Odborníci sa sporia, či je jazierko umelé alebo prírodné. Môže to byť zatopená šachta alebo obrovská pinga, ale tiež mohlo vzniknúť aj eróznym zosuvom. Vo všetkých prípadoch by mohla byť hĺbka opodstatnená, aj keď nepravdepodobná.

Pohľad na jazierko. Zmizne aj so svojím tajomstvom?

Najjednoduchšie by bolo jazierko zmerať. Aká je situácia dnes? Určite vieme len to, že jazierko celkom iste mizne. Jeho hĺbka je už pomerne malá. Zanesené je najmä organickým odpadom a tiež zosunutou pôdou. Ponad jazierko vedie cesta a pri jej výstavbe sa veľká časť pôdy začala zosúvať a tento proces naďalej pokračuje.

Z cesty jazierko nie je vidieť, ale zrejme už čoskoro ho nebude vidieť ani z druhej strany. A tak sa asi nikdy nedozvieme, ako vzniklo. Či to bola ľudská ruka alebo sila prírody, isté ale je, že ak sa nič nestane, zmizne Ortútske jazierko navždy a ostane po ňom iba legenda. Legenda o Ortútskom jazierku, ak, pravda, bádatelia neobjavia nejaké nové skutočnosti.

Richard R. Senček

PO STOPÁCH „NEZNÁMEJ ŽENY“ Z OBRAZU DOMINIKA SKUTECKÉHO

Z diel Dominika Skuteckého, ktoré sa nachádzajú v Stredoslovenskej galérii v Banskej Bystrici je aj Podobizeň neznámej ženy z r. 1899, olej, plátno 67x54 cm, označené vpravo hore: Skuteczky D. Obraz má inventárne č. 194 a je to jediný obraz, ktorý vyšiel z dielne majstra s označením neznámej osoby.

Prvú informáciu, ktorá by pomohla identifikovať „neznámu ženu“ na obraze známeho umelca, ktorý bol už desať rokov obyvateľom mesta pod Urpínom sme našli v banskobystrických novinách Beszterczebánya és Vidéke z 26.novembra 1899, ktoré uviedli oznam: „Néhai Szumrák Jenőnő úrnő portraitját e napokban fejezte be a jeles festőm Űvész“ - v týchto dňoch dokončil (Dominik Skutecký) portrét nedávno zosnulej manželky Eugena Szumráka.

Obraz Neznámej (?!) ženy. V zbierkovom fonde Stredoslovenskej Galérie.

Keďže sme vedeli, že na evanjelickom cintoríne sa nachádza hrobka rodiny Szumrákovcov prvé kroky viedli do registra pochovaných na správe cintorína, na samotný cintorín a ďalšie do cirkevných matrík ev.a.v. cirkvi v Banskej Bystrici, ktoré sú v cirkevnom archíve a v Štátnom oblastnom archíve Banská Bystrica.

Tam sme zistili, že manželkou hlavného účtovníka zvolenskej župy Eugena Szumráka, člena známej banskobystrickej obchodníckej rodiny bola Blanka Margita Kollárová, narodená 24.3. 1870, ako tretie dieťa zo siedmich významného občana Banskej Bystrice advokáta Jána Kollára.

Keďže v Banskej Bystrici bolo viac občanov Kollárovcov zaujímalo nás a iste zaujme aj čitateľov z akej rodiny pochádzal Ján Kollár, ktorý bol nielen prísažným notárom, advokátom, ale aj zakladateľom úverovej banky, poddozorcom evanjelickej cirkvi a dozorcom evanjelického gymnázia. 18.2. 1875 sa v Banskej Bystrici zakladala advokátska komora. Voľby boli v hlavnej zasadacej sieni župného domu (dnes št. ved. knižnica), kde bol počtom hlasov 56 z 59 za prvého predsedu zvolený práve Ján Kollár. Takým istým vysokým počtom hlasov bol zvolený do funkcie pokladníka Ľudovít Thurzo-Nosický a počtom 54 hlasov do funkcie tajomníka advokát Koloman Burkovský.

Obraz dr. Jána Kollára od Dominika Skuteckého z r. 1907 namaľovaný na objednávku Úverovej banky vlastní Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici. Je to olej, plátno 120x95 cm značené vľavo dolu Skuteczky. Obraz je súčasťou stálej expozície a má inventárne č. 5295. Korene predkov dr. Kollára siahajú do obce Rudlová pri Banskej Bystrici. Prastarý otec Jána Kollára, Ján sa stal občanom Banskej Bystrice 20. júna 1750. Bol krajčírom, zrejme dobrým, pretože krstnými rodičmi syna Jána i vnuka Jána boli významní občania Bystrice z rodín šľachticov, richtárov a župných činiteľov. Starý otec dr. Kollára bol tiež krajčírom, ale otec sa vyučil za mäsiara a pôsobil v Kráľovej, kde sa narodil 25. marca 1827 budúci advokát Ján Kollár. Pokrstený bol v Radvani. Krstnými rodičmi boli osvietený pán Michal Beňovský a Anna Mollerová. Dr.Kollár sa oženil v r. 1866 s Hermínou Katarínou Horčekovou, dcérou zaslúžilého ekonomického inšpektora mesta Banská Bystrica, ale aj obchodníka s vínom Karola Horčeka. Pre zaujímavosť treba uviesť, že i Karol Horček pochádzal z remeselníckej rodiny starého otca Samuela Horčeka čižmára z Lučenca, ktorý sa stal občanom Banskej Bystrice 4.3. 1757 a otca Jána Horčeka krajčíra. Jeho 4 dcéry sa vydali za významných občanov Bystrice. Najstaršia Matilda Kristína (1840-1924) za Henricha Gottlieba Stadlera, obchodníka a neskôr spolumajiteľa papierne v Harmanci, veľkého mecéna mesta Banská Bystrica i evanjelickej cirkvi. Ako druhá sa vydala Hermína Katarína (1842-1900) za dr. Jána Kollára, deň po nej, ale v katolíckom kostole Ida Emília (1845-1921) za majiteľa harmaneckej papierne Jána Bernarda Hűttnera a najmladšia Kristína Jozefa (1847-1907) v r. 1870 tiež v katolíckom kostole za riaditeľa gymnázia, publicistu, autora básní, prekladov, odborných článkov i podžupana zvolenskej župy dr. Jána Klamárika, rodáka z Lučenca. Matkou všetkých dcér Karola Horčeka bola Kristína Geržo z Nového mesta nad Váhom, s veľkou pravdepodobnosťou sestra medovnikára Juraja Geržu, manžela Maríny Pischlovej, múzy Andreja Sládkoviča. Niekoľko rokov pred ňou sa za bystrického medovnikára Karola Fischera vydala Juliana Geržová.

Dr. Ján Kollár s Hermínou Horčekovou mali 7 detí. Najstarší Kamil (1866-1939) vyštudoval medicínu, bol najprv praktickým lekárom, potom chirurgom a primárom mestskej nemocnice po dr.Ľudovítovi Rajčičovi a od r. 1918 riaditeľom Oblastnej nemocnice v Banskej Bystrici. Bol predchodcom Mudr. Daniela Petelena. Mudr. Kamil Kollár bol od r. 1900 ženatý s rodáčkou z Budapešti Margitou Kreutzerovou, dcérou advokáta Štefana Kreutzera a profesorky Ilony Szerédy, ktorá dožila u dcéry Margity a je pochovaná na evanjelickom cintoríne. MuDr. Kamil Kolár býval po sobáši najprv v Lazovnej ulici č. 3 a neskôr na Dolnej ulici č. 7, kde býval jeho strýko Stadler. Tu bývali i jeho dve dcéry. Staršia Blanka (1901-1940) sa vydala za Ernesta Holczera, žila v Budapešti, ale pochovaná je doma v Banskej Bystrici. Mladšia dcéra René (1903-1995) ostala slobodná. Bola učiteľkou a neskôr riaditeľkou hudobnej školy. Ostala bývať až do smrti v rodičovskom dome na Dolnej ulici č. 7. Dve dcéry dr. Jána Kollára sa vydali za dvoch bratov, synov veľkoobchodníka Ľudovíta Édeskutyho a Hermíny Fischerovej, ktorí obývali honosný dom na konci Lazovnej ulice. Najstaršia dcéra Johana (1868-1941) sa vydala za statkára Ľudovíta Édeskutyho a najmladšia Eugénia (1872-?) za veľkoobchodníka Eugena Édeskutyho. Posledný manželský pár bol darcom 4 tisíc korún banskobystrickému chudobincu. Stredná dcéra Blanka Margita (24.3. 1870-7.8. 1899) sa vydávala 14. 7. 1888 za Eugena Pavla Szumráka (1862-1908), syna obchodníka Jána Gustáva Szumráka a Františky Czilcherovej, ktorí viedli obchodný dom na Hlavnom námestí, známy ako „cisársky dom“. Tento dom do vlastníctva r. 1882 získal obchodník Ignác Keme. Po troch dcérach mal dr. Kollár ešte troch synov. Posledný Mikuláš Karol sa narodil aj umrel r. 1882, prostredný z nich Tibor (1876-1943) bol okresným cestmajstrom, postavil v Brusne krásnu secesnú vilu, v ktorej býval so manželkou a tromi deťmi. On a jeho najbližší sú pochovaní v Brusne. O treťom synovi Egonovi Jánovi sme okrem zápisu o krste 19.2. 1875 nenašli zmienku.

Blanka Kollárová s manželom Eugenom Szumrákom do predčasnej smrti Blanky povili 3 deti. Najstaršia Blanka Olívia sa narodila rok po sobáši a v r. 1913 sa vydala za obchodníka a zemana Oskara Júliusa Bárcyho, syna Karola B. obchodníka a Anny Dillinbergerovej. Je pochovaná v hrobke Bárczyovcov na evanjelickom cintoríne. Druhým dieťaťom bol syn Eugen Gustáv Ján (1890), o ktorom nemáme zatiaľ informácie a posledným dieťaťom dcéra Marta Eugénia, ktorá sa vydala 18.11. 1918, v ten istý deň ako sestra Blanka za Juraja Felixa Hniličku, cis. kr. hospodárskeho inšpektora.

Blanka Szumráková, rod. Kollárová, zomrela 7.8. 1899 na chybu srdca.

Jej otec dr. Ján Kollár ju prežil o 8 rokov, ale v roku jej úmrtia sa vzdal ako funkcie poddozorcu evanjelickej cirkvi, tak aj funkcie dozorcu evanjelického gymnázia, ktoré vykonával od r. 1885.

Hneď na začiatku pátrania na jeseň minulého roka sme navštívili aj miestny evanjelický cintorín, kde sme našli hroby MuDr. Kamila Kollára, jeho manželky, svokry, ich dvoch dcér, aj hrob jeho sestry Johany vydatej za statkára Ľudovíta Édeškutyho, ale hroby dr. Jána Kollára a jeho manželky Hermíny Kataríny Horčekovej, ktoré sú s ich pozostatkami zachované (parcela II., 6. rad, miesto 15 a 14) sú na vynovenom náhrobnom kameni označené nápisom Rodina Špeníková. Akými cestami a spôsobmi sa stalo, že meno takej významnej osobnosti mesta, ako bol dr. Ján Kollár bolo vymazané z mapy cintorína, zatiaľ detailne nevieme. Je ale smutné, že ako občania Banskej Bystrice a vzdelaní a kultúrni ľudia si nevážime históriu a tých, ktorí ju tvorili a nezachováme aspoň ich mená na náhrobnom kameni.

List z 26.11. 2010, v ktorom navrhujeme, aby hrob Jána Kollára s obnoveným označením bol zahrnutý do pripravovaného nového vydania Sprievodcu po banskobystrických cintorínoch, sme adresovali nástupníckej rodine hrobového miesta Špeníkovcom (zatiaľ bez písomnej odozvy a bez úpravy nápisu na hroboch) a na vedomie ho dostali Literárne a hudobné múzeum a Správa evanjelického cintorína v Banskej Bystrici.

Eva Furdiková a Jozef Ďuriančík

DOMINIK SKUTECKÝ V MEDENOM HÁMRI

13. marca si pripomíname 90. výročie úmrtia Dominika Skuteckého, výtvarného umelca európskeho významu, ktorý najplodnejšie roky umeleckého a rodinného života prežil v Banskej Bystrici, kde naposledy vydýchol a kde na židovskom cintoríne spí svoj večný spánok po boku manželky Cecílie.

V jeho súkromnej vile na Hornej ulici č. 55 je od roku 1994 zriadená stála expozícia Dominika Skuteckého. Na prvom poschodí v mieste pôvodného ateliéru je umiestnených 13 zo 63 obrazov s námetom medeného hámra – najstaršej technickej pamiatky Banskej Bystrice.

Z pripravovanej prózy autora Po stopách Dominika Skuteckého vyberáme úryvok venovaný tejto v minulom roku zapísanej národnej technickej pamiatky.

Samostatnou kapitolou v tvorbe Dominika Skuteckého je medený hámor, ktorého základy boli položené v zlatej ére banskobystrického baníctva a hutníctva za čias Jána Thurzu (1437–1508). Fascinujúca hra svetla a tieňa ho natoľko očarila, že obrazy s tematikou hámra maľoval viac ako tridsať rokov. Medený hámor prechádzal v priebehu nasledujúceho času transformáciou výroby, až v roku 1991 úplne zatvoril svoje brány[1]. Pôvodne medený hámor tvorilo 28 objektov výrobného, hospodárskeho a obytného charakteru, označované ako Lazovné predmestie.

Keď Dominik Skutecký prvýkrát v roku 1887 vstúpil do priestorov medeného hámra, najviac ho upútala renesančno-baroková hutnícka hala s dvoma zdvojenými pecami, kde sa meď odlievala do pripravených foriem. Vybavenosť dielne a spôsob výroby pripomínali manufaktúru. Veď základnými pracovnými nástrojmi boli kliešte, kladivá, naberačky, lopaty, hrable, metly, vedrá, fúriky a buchar poháňaný vodou. V kotlárni robotníci tavili odpadovú meď, ktorú prelievali do téglikov, v ktorých sa utvorili kotúče. Tie rozplošťovali a kládli na seba. Najväčší spodný kotúč prekryl svojím okrajom zostávajúce kotúče. Vzniknutý „pakel" vykúvali potom do formy kotla pomocou buchara. Nakoniec povrch kotla vyhladili kladivami. Finálny výrobok – kotol, hámor expedoval do celej monarchie. Najväčším odberateľom bola Halič.

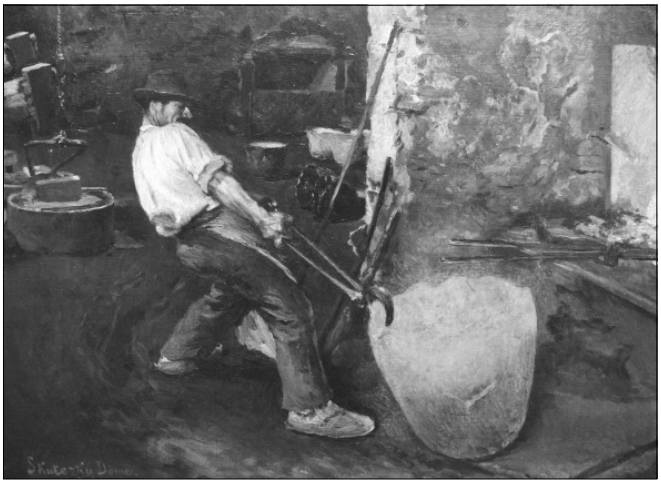

Obraz D. Skuteckého z medeného hámra. Zbierkový fond Stredoslovenskej galérie.

V kotlárni na prelome 19. a 20. storočia pracovalo 8 až 10 robotníkov od skorého rána do šiestej hodiny večer s dvoma polhodinovými prestávkami na raňajky a desiatu a hodinovou obedňajšou prestávkou. Zamestnanci do hámra prichádzali z neďalekého Tajova peši. Podľa Michala Sedílka z Tajova sa majster Skutecký objavil v kotlárni ráno, o ôsmej hodine začal kresliť náčrt. Ak potreboval živý model, hradil vybranému mužovi ušlú mzdu. Tvorba obrazu trvala niekedy aj niekoľko mesiacov, preto si odkladal maliarske náčinie na vyhradenom mieste. Nechal si urobiť aj niekoľko fotografií, aby mohol obraz dokončiť v ateliéri. Robotníci obdivovali majstra Skuteckého, vážili si, že s nimi hovoril po slovensky a mohli vidieť seba na dokončenom obraze.

Kotlársky majster Zvoniak bol najobľúbenejšou postavou Skuteckého. Po vypuknutí 1. svetovej vojny robotníkov z hámra povolali na front a hámor osirel. Fotografie majstrovi oživili pamäť a v rokoch 1917–1920 namaľoval 18 obrazov s námetom hámra.

Peter Karvaš v súvislosti s medeným hámrom spomína na svojho starého otca takto: „… vidím kotliarov, kotliarov laskomerských, plamene slávnych medených hút a oheň rumelkový a karmínový a okrový, oheň pecí a oheň v srdci tohto drobného húževnatého človeka, ktorý akoby si odtiaľto iba kamsi odskočil, pohladkať si ženu po šedinách, pozrieť, či už rozkvitla čajová ruža, na pohárik…"

Najintenzívnejšie Skutecký maľoval v hámri v rokoch 1900–1914. Svojimi 63 obrazmi z medeného hámra sprostredkoval dramatickú hru svetla a tieňa[2]. Na jednej strane je to svetlo a tieň vychádzajúci zo žiary plápolajúceho ohňa a na strane druhej denné svetlo prenikajúce cez otvorené dvere a okná.

V tomto svetle a tieni sa pohybuje Skuteckého kotlár pri rôznych fázach pracovnej činnosti, ale aj pri príprave jedla, pri raňajkách, obede, vo chvíľach oddychu alebo ukončení pracovného dňa. Vlastne svojím štetcom zachytil Skutecký „divadlo práce kotlára"[3].

Snahu niektorých historikov umenia vidieť v Skuteckého obrazoch z hámra kritiku spoločenského systému odmietol už L. Saučin: „… predsa nemožno povedať, že by Skutecký spájal svoj realizmus s akoukoľvek socialistickou tendenciou. To preto, že nepozná ani len *svätý hnev*, zostáva iba v rovine ľudského dotyku s problematikou života robotníkov."

Ján Ábelovský si všimol, že „sprvoti aktívny pracujúci valciar je neskôr spodobovaný vo chvíľach únavy a odpočinku. Tieto polohy smútku, melanchólie, rezignovanosti, určujúce významovú atmosféru časti Skuteckého obrazov z hámrov, odkazujú jeho neskorú maľbu, na rozdiel od jej počiatkov živených nezáväzným optimizmom vcelku jednoznačne do problematiky stredoeurópskej impresívnej maľby, ovládanej rovnako nadčasovaným vcítením sa do univerzálnych problémov človeka, ako aj celkovým časovým prízemným naturalizmom."

Na plátnach z medeného hámra Skutecký štýlovo spájal, podobne ako Adolf Menzel z Mníchova, realisticko-romantickú luministiku s niektorými efektmi impresionizmu[4].

Bodka na záver.

Ak starostlivosť o viac ako 500-ročný technický unikát pripomínajúci zlatý vek medeného mesta sa bude uberať súčasnou cestou, tak Dominik Skutecký zachránil medený hámor pre budúce generácie.

Apropo, my všetci sme videli geniálne dielo Dominika Skuteckého?

Jozef Ďuriančik

Poznámky:

[1] Najstarší pôdorysný plán areálu medeného hámra vznikol v roku 1764 pri príležitosti návštevy kráľovských princov v stredoslovenských banských mestách a je uložený v Štátnom ústrednom banskom archíve v Banskej Štiavnici. Sú v ňom zakreslené všetky výrobné a nevýrobné stavby s ich technologickým vybavením a popisom funkcií.

[2] V Prahe na posmrtnej výstave v roku 1922 ho nazvali „ohnivý Skutecký".

[3] Na svetovej výstave v Paríži v roku 1900 reprezentovali Banskú Bystricu o. i. aj obrazy D. Skuteckého s námetom čerpajúcim v medenom hámri.

[4] Za využitie interiérového svetla v prostredí medeného hámra mu prisúdili prívlastok „slovenský Menzel".

PLES STARÝCH MLÁDENCOV V BANSKEJ BYSTRICI

V humoristickej črte Jozefa Hobla, ktorú v pôvodnom znení prinášame, sú vtipne vykreslené okolnosti súvisiace s plesom banskobystrických starých mládencov, konaným vo fašiangovom období roku 1925. Uverejnená bola 28. februára 1925, pod čiarou v Hronských novinách.

Dobový ideál starého mládenca - šviháka.

V prúdu plesov a zábav, na ktoré boli tohoročné fašiangy zvlášť štedré, bol s neobyčajnou nedočkavosťou očakávaný ples starých mládencov.

Dlho pred touto udalosťou vypravovaly sa neuveriteľné zprávy o chystanom, hromadnom spoločenskom vystúpení starých mládencov.

Šeptalo sa, že protektorát plesu prevezme sám pán starosta Ondrej Hanzlík. Táto predpoveď sa ale nesplnila. Pán starosta prednesenú žiadosť odmietol s tým odôvodnením, že mládencom síce je a ostane, starým sa nikterak necíti, ale nerád vydáva svoje zásadné mládenectvo koncentrovaným útokom ženského pohlavia rafinovane pri plesoch prevádzaným. Doporučil starým mládencom, aby si každý na ples vzal svoju milenku, čo svedčí o zvlášte dobrom srdci pána starostu.

Úspech plesu zdal sa byť vopred zaručený, lebo v prípravnom výboru figurovaly mená osvedčených staromládeneckých pracovníkov banskobystrických. Zo žurnalistickej povinnosti vzpomínam len niektorých mien: lekárnik Karol Burda, Samo Pikler, dr. Záhon, dr. Tandlich, dr. Rybárik, Milan Kulišek, bratia Neubergerovia atď.

Účel plesu bol vysoko humánnym: bol usporiadaný v prospech opustených matiek a kojencov, čo je pre šľachetné smýšľanie a cítenie starých mládencov zvlášť príznačným. Bola vyslovená i mienka, že z výťažku takýchto plesov, ktoré by sa ovšem musely konať často, daly by sa rukou spoločnou a nerozdelenou hradiť alimenty staromládeneckých jednotlivcov.

V známej svojej štedrosti venoval dr. Záhon plesovému výboru 2000 Km, a pán lekárnik Karol Burda, ktorý bol ustanovený matkou plesu, svoju fotografiu z mladosti s patričným venovaním. Samo Pikler radosťou nad týmito dary poskakoval z jednej nohy na druhú, pána Burdu objímal a nežne mu šeptal: „Moleb simche rabe!“.

Konečne nadišiel večer staromládeneckého plesu. Sál bol samými medovými srdciami skvostne dekorovaný. Bolo zistené, že tieto staromládenecké srdiečka boly opravdu ešte nedotknuté. Každý hosť bol ozdobený rudým srdcom na barevnej stuhe, ktoré niesla aj pre ženské pohlavie zralejšieho veku lákavý nápis: „Ej načo mi je, načo mladá žena“.

Starých mládencov dostavilo sa veľké množstvo zo všetkých stavov, vyznaní a národností a nie je divu, že tento veľký počet prilákal množstvo dám vždy ochotných vpluť v bezpečný prístav manželský jako i tých, ktoré by takýto prístav rady vymenili. Medzi prítomnými pánmi bolo dľa mienky vysokého hodnostára mnoho takých, ktorý starým mládencom ich slobodný stav závideli.

Starí mládenci boli ozdobení zvláštnymi odznaky. Tí mladší mali bielu stužku, tí ktorí sú v nádeji (totiž, že sa oženia) zelenú a tí beznádejní nemali žiadnu stuhu. Úbor dám nezodpovedal vkusu starých mládencov. Prítomné dámy maly dľa úsudku staromládeneckých odborníkov, proti príkazom letošnej módy, na sebe šatu príliš mnoho. Tím sa im tiež výdavky pri toilete zbytočne zvýšili.

Pri veľkom, ba nevídanom návalu účastníkov, omedzily sa moderné tance len na to, že mnoho šťastných párov stálo v kole na jednom mieste, šlapalo si na nohy a vrúcne sa tisklo na seba, čím ale verejná mravnosť nikterak neutrpela. Všeobecne bolo uznané, že Banská Bystrica pre takéto shromaždenie vhodných miestností nemá a bolo usnesené, budúci staromládenecký ples usporiadať lebo v Hornej Mičinej, lebo v Ponikách, ktoré potrebné spoločenské miestnosti Banskej Bystrici ochotne prepustia.

Budúcnosť ukáže, či neotriasol tento usporiadaný ples mládeneckým presvedčením mnohého starého mládenca a či nebude v budúcom staromládeneckom plese po boku mladej alebo staršej milovanej manželky, závidieť svojim bývalým kolegom – starým mládencom.

Dobová reklama v novinách.

BANSKÁ BYSTRICA – PERLA STREDNÉHO SLOVENSKA

Pod uvedeným názvom uverejnili krátky, ale sympatický propagačný článok o Banskej Bystrici v 20. čísle časopisu Nový svet zo dňa 18. mája 1940. Autorom textu bol J. Caban a ilustračných fotografií A. Lechnitzký. Za časopis vďačíme pánovi Mikulášovi Gálovi z Nitry. Nazdávame sa, že stojí za to pripomenúť si tento článok.

Fotografia z časopisu Nový svet autora Alexandra Lechnického, rok 1940.

Perly – toto slovo vyjadruje hodnotu, ozdobu. Prívlastky čírosť, lesk, pravosť, čistota, vzácnosť – to sú atribúty tých skvostov, hľadaných na dne ďalekých morí s nebezpečenstvom života.

A viete, že i na Slovensku sa rodia perly? Vy sa ani nemusíte vystavovať takému nebezpečenstvu. Vám stačí kúpiť si lístok na železnicu smerom od Zvolena na Horehronie a zastaviť sa v najbližšej stanici za Radvaňou. Tu nepotrebujete sa potápať ani na dno mora, ani hľadať perlorodky, stačí len z vlaku vysadnúť a už ste našli perlu. Iste sa opýtate: Ako to? Či je pravá? O tom sa už presvedčte sami. Stačí navštíviť Banskú Bystricu – perlu Slovenska. Uisťujem vás, že sa nesklamete. V lone malebnej prírody, v šume perliacich sa fontán, v žblnkote vlnivého Hrona, v rozprávkovom osvetlení urpínskych strání aspoň na krátky čas zabudnete na denné starosti.

Volá vás mesto parkov, fontán, svetiel, pamiatok, športu, škôl, prírodných krás, srdce Slovenska – Banská Bystrica.

Redakcia

BYSTRICKO-ZVOLENSKÉ PREKÁRAČKY

Pokračovanie zo strany 1.

V r. 1923 obidve mestá poctil svojou návštevou prvý prezident Československej republiky T. G. Masaryk. J. Hobl v humoristickej črte, uverejnenej pod čiarou v Hronských novinách dňa 8. septembra 1923, v tejto súvislosti uvádza, že táto návšteva *„neobyčajne rozvírila srdcia i mysle občanov banskobystrických i zvolenských. Obe mestá, lnúce k sebe vrúcnou láskou, asi ako pes a mačka, predstihovali sa v prípravách k dôstojnému uvítaniu osloboditeľa národa. A tak ako rozvadené rodiny Montekov a Capuletov vo Verone, tak aj Bystričania a Zvolenčania žiarlive, závistlive, alebo pohrdlive – všetko dľa okolností – sledovali vzájomne konané prípravy. V Banskej Bystrici premýšľali hlavy najbystrejšie, ako by bolo možné nenápadne presvedčiť pána prezidenta, že sa župný úrad musí vrátiť do Banskej Bystrice, kdežto Zvolenčanom pripadol nesnadný úkol dokázať správnosť zákona, ktorý z ich rodného mesta vytvoril sídlo veľkej župy. A ku podivu obe mestá boli spokojné s výsledkom svojich snáh a prác. Z tohto úkazu ja, ako nestranný pozorovateľ súdim, že sa asi uskutočnia tieto dve možnosti: Župné sídlo sa vráti buďto do B. Bystrice, alebo zostane vo Zvolene. Nejaká tretia možnosť je vylúčená, poneváč v prítomnosti nevyrovná sa žiadna iná obec B. Bystrici a v minulosti Zvolenu“.*

Banská Bystrica – horná časť hlavného námestia (pohľadnica).

Zvolen – Námestie so zámkom v roku 1900 (pohľadnica).

Zaujímavo je opísaný údajný postreh pána prezidenta zo zvolenského dňa návštevy: *„Pri zpiatočnej ceste na radnicu neušlo pánu prezidentovi, že na rozdiel od Banskej Bystrice, kde na námestí strieka voda do výšky, vo Zvolene tečie voda dolu“.* Pán prezident veľmi prezieravo a diplomaticky nenocoval ani v jednom z navštívených miest, ale na Sliači. Ironicky vyznieva záver tejto humoristickej črty: *„A tak návšteva pána prezidenta utužila a posilnila lásku a bratstvo dvoch sesterských miest Banskej Bystrice a Zvolena a udusila nadobro bývalé rozpory“.* J. Hobl v Hronských novinách z 19.1. 1924 navrhol spor o župné sídlo riešiť takto: *„Ja by som odporúčal príklad Šalamúnov, nie síce snáď pána župana rozseknúť a každému mestu dať jednu polovicu, taká operácia by bola nielen veľmi nezdravá, ale viedla by i k novým hádkam o to, ktorej polovice sa má ktorému mestu dostať a to tým viac, že sa nevie, ako by bol rozseknutý, ale umiestnenie župného úradu v lichých mesiacoch v Banskej Bystrici a v sudých vo Zvolene. Bola by v tom úplná spravodlivosť i pre župné úradníctvo, lebo jeden mesiac dostali by diéty úradníci bývajúci vo Zvolene, druhý mesiac tí, ktorí bývajú v Banskej Bystrici. A i váženému občianstvu, ktoré ostatne neprichádza tak ďaleko v úvahu, by sa vyhovelo. Raz by sa podívalo do Zvolena, druhý raz do Banskej Bystrice a záležitosť bola by ideálne a ku všeobecnej spokojnosti rozriešená“.*

Zvolen si udržal pozíciu sídla župy do r. 1928 a potom sa župný úrad vrátil do Banskej Bystrice, čo bola zas horká pilulka pre Zvolenčanov. Po druhej svetovej vojne obidve mestá ostali okresnými sídlami, ale Banská Bystrica si dodnes udržala pozíciu krajského sídla či veľkého územného celku, a to aj napriek niektorým i novodobým pokusom túto situáciu zvrátiť.

Rivalita medzi Banskou Bystricou a Zvolenom sa prejavovala v mnohých oblastiach, z ktorých spomeňme aspoň niektoré. Zvolen sa od r. 1873, keď bola vybudovaná železnica do Banskej Bystrice, stal železničnou križovatkou. Banská Bystrica dobehla Zvolen až v r. 1941 po otvorení železničnej trate do Vrútok, čím sa taktiež stala železničným uzlom. V r. 1952 vznikla vo Zvolene vysoká škola (Vysoká škola lesnícka a drevárska), z ktorej sa v r. 1991 stala Technická univerzita. V Banskej Bystrici v r. 1954 založili Vyššiu pedagogickú školu, ktorá bola neskôr základom pre vznik Univerzity Mateja Bela v r. 1992. Obidve mestá sú dnes univerzitnými mestami a skóre je tak opäť vyrovnané.

Už na prelome rokov 1918 a 1919 Banská Bystrica i Zvolen ašpirovali na hlavné mesto slovenskej časti novovzniknutého Československa. Našťastie k tomu nedošlo, pretože sa ním stala Bratislava a charakter obidvoch miest tak ostal zachovaný.

Od r. 1950 sa začalo s prípravou stredoslovenského metropolitného súmestia Banská Bystrica – Zvolen, ktoré sa malo stať jadrom Pohronského urbanizačného regiónu. Táto vízia, v smernici vlády SSR z r. 1976 označená za dlhodobú perspektívu, sa v rôznej podobe menila od súvislej zástavby po satelitnú zástavbu, ba často sa prízvukovalo, že je postačujúce rýchlostné prepojenie obidvoch miest. Možno však predpokladať, že vízia súmestia vychádzala aj zo snahy opäť ašpirovať na hlavné mesto Slovenska s využitím výhodnej centrálnej polohy tohto metropolitného komplexu. Najväčším problémom by však zrejme nebolo ani tak prekážajúce letisko Sliač, ako voľba názvu súmestia, či by sa malo volať Bystrický Zvolen alebo Zvolenská Bystrica.

Cestné i železničné spojenie Banskej Bystrice a Zvolena sa stále skvalitňuje, napríklad osobný vlak dnes už nepotrebuje na prekonanie tejto vzdialenosti 45 minút ako kedysi, ale len 20 – 25 minút a rovnako aj autobusy, o osobných vozidlách ani nehovoriac. S vodnou dopravou po Hrone sa zrejme neuvažuje, aj keď v minulosti prekvitalo pltníctvo (Zvolenčania by to mali ale proti prúdu Hrona ťažšie). Pre Zvolenčanov bola pri povodniach vždy príležitosť na úkor Bystričanov zásobiť sa značným množstvom dreva, keď veľká voda Hrona v dávnejšej minulosti pretrhla banskobystrické erárne hrable na zachytávanie dreva, alebo aj nie tak dávno – po vojne, keď veľká voda v Bystrici pobrala všetky vtedajšie provizórne drevené mosty.

Dominantou každého mesta je hlavné námestie. Pýchou Banskej Bystrice je jedno z najkrajších stredovekých námestí, Zvolen má zas jedno z najväčších námestí na Slovensku. Atrakciou bystrického námestia je šikmá hodinová veža, ktorá sa začala nachyľovať podľa povesti po náhodnom zavadení krídlami v noci šantiacich anjelov, ale pravdepodobnejším sa javí podozrenie, že v tom mali prsty Zvolenčania. O zvolenskom námestí sa zas povráva, že keď tam postavili pamätník SNP v podobe valašky, táto vraj bola ostrím namierená na Bystricu, a preto ju v noci niekoľko bystrických silákov muselo otočiť. Táto valaška je problémová aj z toho dôvodu, že vraj prekáža výstavbe metra vo Zvolene, lebo nikto nevie ako hlboko je votknutá do zeme.

Každodenne dochádza mnoho Zvolenčanov do Banskej Bystrice, ako aj mnoho Bystričanov do Zvolena, do úradov, zamestnania, obchodov, za kultúrou, vzdelaním, príbuznými či známymi, a preto zdravá rivalita medzi týmito mestami vyplývajúca z hrdosti občanov k svojmu mestu pretrváva, ale neprejavuje sa už tak výrazne ako kedysi. Nie je však vylúčené, že aj v budúcnosti sa môžu bystricko-zvolenské prekáračky ešte obohatiť.

Július Burkovský

KÁZEŇ O JÁNOŠÍKOVI

Možno vás zaujal netypický názov, ktorý som použil pre môj príspevok. Presnejšie by som mal napísať Znamenitá kázeň jednoho kazatele za dnu hlawniho zbojníka Jánošíka. Zaujímavejšia je však otázka, aký vzťah má Jánošík a Banská Bystrica.

Postava Jánošíka sa stala legendou slovenského národa a posilou v ťažkých chvíľach útlaku. Väčšina našich ľudí znášala ťažké životné osudy a čakala na niekoho, kto by bohatým zobral a im dal. Legenda o Jánošíkovi dávala ľuďom nádej, pravda, zvyčajne falošnú. Je preto pochopiteľné, že sa postava ľudového hrdinu dostala aj do literatúry. Spomeniem len slávnu báseň Jána Bottu Smrť Jánošíkova. Botto vydal svoju báseň v roku 1862, ale to už bol Jánošík literárnou legendou.

Kedy sa zo zbojníka stala legenda?

To sa už asi nedozvieme, ale vráťme sa k „znamenitej kázni". Pod týmto názvom anonym (niektoré zdroje pripisujú autorstvo Augustínovi Doležalovi) uverejnil v Starých nowinách literního umění, ktoré boli v rokoch 1785–1786 vydávané v Banskej Bystrici, zatiaľ najstaršiu známu literárnu písomnú zmienku o Jánošíkovi. Kázeň bola v novinách uverejnená v máji 1785. Lenže, ak by ste čakali klasickú a známu legendu, budete prekvapení.

Príbeh sa odohráva niekde v Liptovských vrchoch (v Liptovskej Fatre) v dňoch, keď tam zbíjal aj Jánošík ako „hlavný" zbojník a má pomerne jednoduchý a charakteristický priebeh pre mravoučné príbehy.

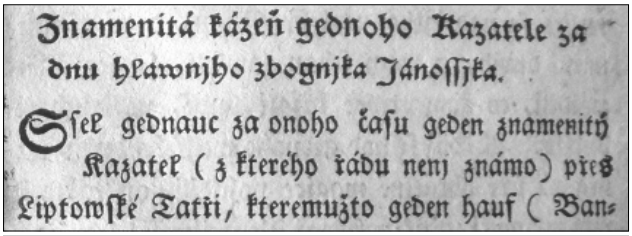
Znamenitá kázeň gednoho Kazatele za dnu hlawnjho zbognjka Jánossjka.

Ssel gednauc za onoho času geden znamenitý Kazatel (z kterého řádu nenj známo) přes Liptowské Tatři, kteremužto geden hauf (Ban=

Úvod „znamenitej kázne jednoho kazatele...."

Čestný a chudobný kňaz je zajatý bandou zlodejov a vrahov. No meno Jánošíka sa spomína iba v názve kázne. Chudobný kňaz sa obhajuje rozprávaním príbehu o umučení Ježiša Krista, jeho utrpení a morálnych hodnotách. Kňaz svojou kázňou obmäkčí srdcia banditov a tí ho prepustia bez ďalšej ujmy.

Pozoruhodné je, že Jánošík, ani ako synonymum zbojníckej družiny, v príbehu vôbec nevystupuje ako kladný hrdina, ale naopak.

Nech už to bolo akokoľvek, šéfredaktor Ondrej Plachý zaradil do vydania túto kázeň, a tak sa v Banskej Bystrici prvýkrát objavuje literárny Jánošík.

A takto príbeh končí:

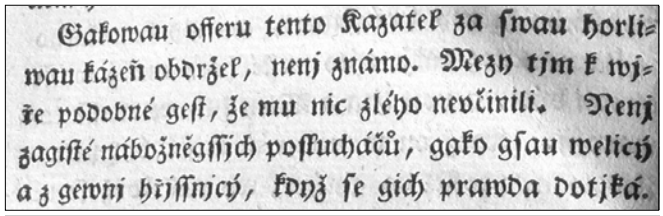
Gakowau offeru tento Kazatel za swau horliwau kázeň obdržel, nenj známo. Mezy tjm k wjře podobné gest, že mu nic zlého nevčinili. Nenj zagisté nábožněgssjch posluchačů, gako gsau welicý a z gewnj hřjssnjcý, když se gich prawda dotjká.

Záver príbehu o Jánošíkovi.

Richard R. Senček

100 ROKOV OD SMRTI VEĽKÉHO MECENÁŠA

V prvý jarný deň, 21. marca, roku 1911 zomrel Teofil Štádler. Prezývali ho mecenášom Banskej Bystrice. Skvelý človek, čestný občan mesta Banská Bystrica, kráľovský radca, neskoršie aj dvorný radca, nositeľ radu Železnej koruny III. triedy, ovešaný mnohými funkciami v mestskej rade, v župnej rade, v politickej strane, neúnavný podporovateľ evanjelickej cirkvi, neúnavný podporovateľ chudobných ľudí bez rozdielu náboženského vierovyznania.

Dlhá bola jeho cesta od narodenia 1. marca 1823 v Bratislave v rodine mydlára, cez učňovské roky a potom cez roky dospievania a osamostatnenia sa v podnikaní. To však už je bystrická kapitola.

Banská Bystrica sa stala jeho domovom. Bol človekom práce. Jeho zásluhy nikdy nebudeme vedieť oceniť! Bože, čo ten všetko financoval, dal postaviť, vylepšiť. Najviac poznáme Štádlerovo nábrežie, ktoré dal vystavať aj spolu s mostom k malej stanici. Zabránil tak zaplavovaniu mesta v jeho spodnej časti. Smutná je však skutočnosť, že z desiatich opýtaných, kto to bol Štádler, deviati nevedeli odpovedať. V tomto smere by tam umiestnenie pamätnej tabule bolo iste na mieste.

Druhým domovom Teofila Štádlera bola harmanecká papiereň. Bola to jeho srdcová záležitosť, veď bol obchodne a priemyselne nadaný človek. Spolumajiteľom harmaneckej papierne bol so svojím švagrom Henrichom Hüttnerom od roku 1866. Po švagrovej náhlej smrti viedol papiereň so švagrinou Idou (neskôr aj s jej synmi) až do roku 1899, keď už pre vysoký vek odstúpil.

Keďže s manželkou Matildou deti nemali, rozdávali sa celí pre svoje okolie. Dostal svojimi modernizačnými metódami papiereň na čelo uhorských papierní, zabezpečoval obchody po celom kontinente a aj v Harmanci sa staral o spokojnosť svojich zamestnancov. Priamo v areáli papierne bývalo viac než 500 ľudí, mnoho rodín, vydržiaval školu i škôlku, k Vianociam kupoval pre všetky deti nielen darčeky, ale aj oblečenie, obdarúval najlepších pracovníkov, staral sa o dobrú povesť podniku a každý rok jeden deň v roku mal v papierni deň otvorených dverí!

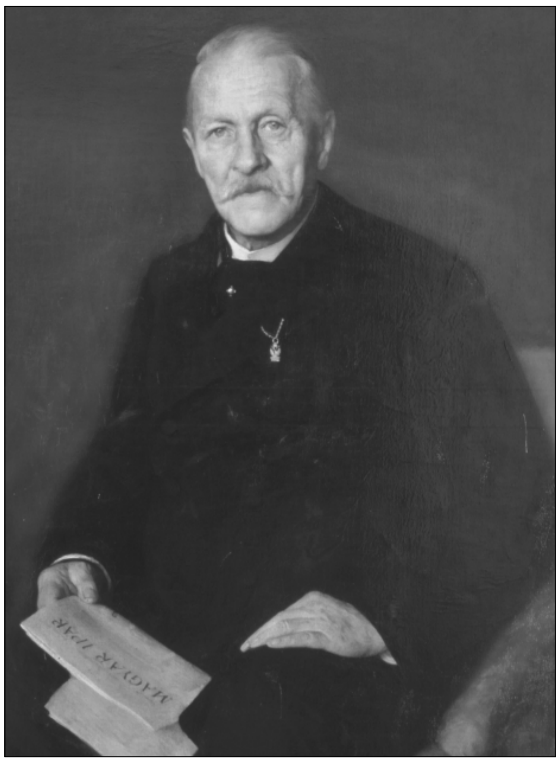

T. Štádler na obraze D. Skuteckého z fondu Stredoslovenskej galérie.

Zamestnanci mu z vďačnosti postavili v parku bronzovú bustu, ktorá neprežila „lepšie" časy socializmu. A čo je smutné, vo fabrike, ktorej obetoval viac než 30 rokov života, nemá ani len pamätnú tabuľu. Pritom to bola práve fabrika, ktorá mu umožnila stať sa majetným, a tak môcť pomáhať ľuďom, ktorí to najviac potrebovali a boli na jeho pomoc odkázaní.

A tak v evanjelickom cintoríne nemôže odpočívať až tak v pokoji!

Bystrický Permon usporiadal dňa 21. marca 2011 spomienkové stretnutie občanov pri hrobe Teofila Stadlera na evanjelickom cintoríne v Banskej Bystrici pri príležitosti stého výročia jeho úmrtia.

Podujatia sa zúčastnili zástupcovia mesta Banská Bystrica, Harmaneckých papierní, redakcie časopisu Bystrický Permon a banskobystrickej verejnosti. Slávnostné príhovory predniesli za Harmanecké papierne Miloš Tichý a za Bystrický Permon Eva Furdíková, podujatie moderoval Michal Kišimon.

Michal Kiššimon

Spomienka na Zlatu Solivajsovú

Slovenská, no najmä banskobystrická kultúrna verejnosť si v posledný deň roka 2010 „zaknihovala“ smutnú udalosť – vo veku 88 rokov umrela poetka Zlata Solivajsová (nar. 6. mája 1922 v Šarfii, dnes Nitrianska Blatnica).

Navonok krehká, no ľudsky silná a odvážna, žena s poetickou dušou spojila svoj osud s Banskou Bystricou pred vyše šesťdesiatimi rokmi. Tu našla priestor nielen na rodinný život, ale i pôdu pre rozvíjanie svojho talentu, veď sľubné 60-te roky 20. storočia dali nášmu mestu krídla pre rozlet v podobe vzniku početných kultúrnych a umeleckých inštitúcií. V jednej z nich – Stredoslovenskom vydavateľstve – pracovala Zlata Solivajsová ako redaktorka edície Rozkvet, kde sa starala predovšetkým o vydávanie kníh autorov zo stredného Slovenska. Bezprostredný kontakt s umelcami a literárnymi vedcami i v rámci novovzniknutej stredoslovenskej odbočky Zväzu slovenských spisovateľov ju však nabudil k vlastnej tvorbe.

Debutovala roku 1962 zbierkou básní Jablká plné hviezd, ku ktorej pridala roku 1967 Vyhnanie z raja. Nemala ďaleko ani k tvorbe pre deti, vo vydavateľstve Mladé letá jej vyšli rozprávky Svietnik s holubičkou (1968). Ďalší rukopis pre najmenších nasmerovala do Stredoslovenského vydavateľstva a tento krok poznamenal jej život na dve desiatky rokov. Kniha Kľúč od každých dverí (1970) obsahovala aj rozprávku Abeceda pre obludy a práve tá sa stala jablkom sváru – podobenstvo s agresiou spojeneckých vojsk sa dostalo do uší najmocnejších v Moskve a nasledoval verdikt: knihu zošrotovať a autorku exemplárne potrestať! Rozhodnutia na seba nenechali dlho čakať, kniha bola stiahnutá z obchodnej siete, spisovateľke zrušili pracovné miesto, nasledoval zákaz publikovania a vymazanie zo zoznamu spisovateľskej organizácie. Začali sa aj trestné konania za ekonomické straty pri vydaní knihy...

Zlata Solivajsová prešla v prvej polovici sedemdesiatych rokov martýriom výsluchov, zdravotného i psychického strádania, hľadania práce. Napokon ju zamestnali ako korektorku v tlačiarňach.

Do literárneho života sa vrátila roku 1990, aktívne sa zapojila do činnosti Spolku slovenských spisovateľov, vydala zbierky básní Pierko po pierku (2002) a Ucho ihly (2002), svoje spoločenské postoje často vyjadrovala publicistickými príspevkami. Dostalo sa jej aj verejného uznania (Cena Lea Danihelsa, Cena Trojruža, Cena Spolku slovenských spisovateľov, Cena primátora mesta Banská Bystrica). Hoci ju zdravie často oslabovalo, rada chodievala medzi „svojich“, ku ktorým iste patrili aj členovia literárneho klubu LITERA 2 či miestni matičiari, domovské miesto mala aj v knižniciach a Literárnom a hudobnom múzeu. Práve tam možno nájsť množstvo dokumentov, týkajúcich sa jej života i diela.

Banská Bystrica odchodom Zlaty Solivajsovej stratila výraznú osobnosť, ktorá spoluutvárala obraz mesta v kultúrnom vedomí Slovenska... Miestom posledného odpočinku poetky sa stal mestský cintorín na Námestí Štefana Moysesa. Odtiaľ bude jej odkaz rezonovať nielen v srdciach i mysliach všetkých, ktorí s ňou prešli aspoň časť života, ale aj v čitateľoch jej krásnych básní či rozprávok.

Zlata Solivajsová – skromná, útla, vždy elegantná dáma, rešpektujúca názory a slobodu iných. Tú svoju si napriek životným úderom nikdy nedala vziať. A nemlčala, ani keď sa krivda diala iným. Vedomá si klasickej dilemy rozprávkového hrdinu, ktorý našiel na ceste zlatú podkovu: Ak zodvihneš, zle bude, ak nezodvihneš, bude ešte horšie!

Jana Borguľová

BANSKOBYSTRICKÁ ARCHITEKTÚRA PRVEJ POLOVICE 20. STOROČIA

Koncom minulého roka vydalo banskobystrické regionálne združenie Spolku architektov Slovenska s finančnou podporou mesta Banská Bystrica zaujímavú skladačku Banskobystrická architektúra prvej polovice 20. storočia. Je to vlastne sprievodca na poznávacom okruhu so základnými informáciami o dvadsiatich významných objektoch, postavených v Banskej Bystrici v prvej polovici 20. storočia. Tieto stavby nového veku vznikajúce v období nástupu éry funkcionalizmu výrazne obohatili architektonické dedičstvo mesta.

Do skladačky boli zaradené stavby s veľmi dobrou architektonickou úrovňou, ako sídelná budova generálneho riaditeľstva š. p. Lesy SR, pobočka Národnej banky Slovenska, Národný dom, ZUŠ Jána Cikkera, Stredoslovenská energetika, a. s., pobočka Slovenskej sporiteľne, a. s., stredisko poštovej prevádzky Banská Bystrica, Cirkevná základná škola Štefana Moysesa, ZŠ Slobodného slovenského vysielača, Krajský súd, vila rodiny Hudecovcov, Stredná priemyselná škola stavebná, Porges Palota, poliklinika, polyfunkčná administratívna budova, pobočka Československej obchodnej banky, Železničná stanica Banská Bystrica, Stredoslovenský ústav srdcových a cievnych chorôb, Ekonomická fakulta UMB a Pamätník SNP v Kremničke. Poloha jednotlivých objektov je znázornená v situačnom náčrtku.

Odborným garantom projektu a autorkou textu skladačky je PhDr. Klára Kubičková, PhD., koordinátorkou projektu bola Ing. arch. Danica Turčanová, pôsobivú grafickú úpravu navrhla Ing. arch. Ingrid Krajčovičová, mapku a fotografie zhotovil Ing. arch. Tomáš Sobota.

Skladačku vhodne vypĺňajú dobové pohľadnice zo zbierky Jozefa Kubiša. Túto skladačku, ktorá je vyhotovená okrem slovenskej aj v nemeckej a anglickej verzii, si môžu záujemcovia zaobstarať v Informačnom centre v Banskej Bystrici na Námestí SNP č. 1.

Július Burkovský

CHATA NAD TAJOVOM - SOKOLSKÁ

Prvú jednotu telovýchovnej organizácie Sokol založili v Prahe 16.2. 1862 z podnetu Dr. Miroslava Tyrša (1832–1884). Pokusy založiť Sokol na Slovensku narazili na odpor uhorskej vlády, ktorá nemala záujem o spolky, v ktorých by sa mohli Slováci zjednocovať a národne uvedomovať. Až po skončení prvej svetovej vojny a vzniku ČSR sa vplyvom na Slovensko prenikajúcej českej inteligencie, najmä do školstva a štátnej správy, začali výraznejšie šíriť myšlienky sokolského hnutia.

Začiatkom r. 1919 sa na Slovensku 39 sokolských jednôt združilo do Sokolskej župy Masarykovej, starostom ktorej bol Vavro Šrobár. Koncom r. 1919 sa táto župa rozčlenila do 6 sokolských žúp, ktorými boli Považská župa Štefánikova, Bratislavská župa Masarykova, Nitrianska župa Svätoplukova, Podtatranská župa Hviezdoslavova, Pohronská župa Detvan so sídlom v Banskej Bystrici a Východoslovenská župa Jána Kollára. V r 1920 bolo na Slovensku evidovaných 18 499 členov Sokola a v r. 1937 až 49 378 členov združených v 174 jednotách Sokola. V Sokole sa spočiatku pestoval najmä náraďový telocvik a prostné cvičenia, postupne sa presadzovali aj iné športy, ako volejbal, basketbal, ľahká atletika, plávanie, lyžovanie, turistika a pod.

Telovýchovnú jednotu (TJ) Sokol v Banskej Bystrici založili v r. 1919. V r. 1928 mala 311 členov a bola previazaná so spoločenským, kultúrnym i politickým životom mesta. V r. 1931 v Banskej Bystrici začala výstavba sokolskej „plaviarne“ pod Urpínom, ako aj priľahlého sokolského ihriska. V r. 1933 otvorili sokolskú turistickú nocľaháreň v budove parných kúpeľov s 30 posteľami. Všetky tieto zariadenia zanikli po preložení koryta Hrona, zachovala sa však sokolská turistická Chata nad Tajovom, postavená v r. 1936-1937 nákladom 85 000 Kč podľa projektu arch. Zemana. O chatu sa zaslúžil najmä predseda TJ Sokol Karol Skalský, ktorý sa už v čase výstavby chaty obrátil na členov Sokola touto výzvou:

Sestro! Bratre! Staváme pre Vás a pre Vaše dietky chatu na krásnom, klimatickom mieste pod Kremnickými vrchámi u Kordík. Chceme umožniť i najchudobnejším svojim príslušníkom osveženie a zotavenie v krásnej prírode.

Prosíme všetkých o finančnú pomoc podľa svojich možností, aby naša jednota nebola priveľmi zaťažená. Náklad na stavbu chaty bez vnútorného zariadenia je Kč. 55.000.- Úhrada: Subvencia okresu b.bystrického Kč. 8.000.-, jednota Kč. 22.000.-, členovia chatového odboru upísali Kč. 5.000.-, výnos nocľaháme Kč. 5.000.-, spolu Kč. 40.000.- Očakávame ešte subvenciu od mesta Banskej Bystrice a od krajinského úradu. Jestli tieto v očakávanej výške dostaneme, bude náklad na stavbu celkom zaokrytý. Prosíme Vás o výpomoc iba dočasnú, kým dostaneme uvedené subvencie. Nežiadame darov, ale vďačne ich prímeme od tých, ktorí dajú z úprimného sokolského presvedčenia. Prosíme o pôžičku, ktorú zúrokujeme bežným úrokomerom a vrátime najpozdejšie do dvoch rokov, prípadne i skorej, keď bude túto niekto potrebovať.

Prosíme ďalej o darovanie rôznych, pre Vás už nepotrebných predmetov pre vnútorné zariadenie chaty ako: kamná (pece), postelové zariadenia, kuchynský riad, lampy a iné pod.

Chata bude postavená do prvej polovičky mesiaca júla t. r. 1937. Každú nedeľu poriadame výlet na miesto stavby! Príďte sa pozrieť a budete nadšení!

Slávnostného otvorenia Chaty nad Tajovom sa 17. októbra 1937 zúčastnilo asi 200 členov vrátane dorastu i žiactva. Slávnosť začala vztýčením štátnej vlajky a zaspievaním štátnej hymny, potom nasledovali príhovory funkcionárov a hostí. Jednateľ TJ Dr. Wackershauser predniesol prejav za jednotu a prečítal súčasne aj prejav starostu TJ J. Macillisa, ktorý sa pre chorobu slávnosti zúčastniť nemohol. Za sokolskú župu prehovoril jej starosta V. Paulíny (bol nielen funkcionárom Sokola, ale aj KČST, veď viacerí členovia Sokola boli súčasne aj členmi KČST). Účel chaty ozrejmil župný vzdelávateľ Dr. Hrubeš, ktorý vyjadril presvedčenie, že sa chata stane strediskom sokolskej turistiky a lyžiarstva. Spomenul aj nedávno zosnulého tvorcu čs. štátnosti – prezidenta-osloboditeľa T. G. Masaryka, pamiatku ktorého si prítomní uctili chvíľkou ticha. Za armádu mal prejav plk. Sloup, za okres Dr. M. Úlehla a potom nasledovali príhovory zástupcov Obchodnej a priemyselnej komory, KČST, Ski-klubu a Makabi.

Chata bola jednoposchodová s dvomi spoločnými spálňami, štyrmi štvorposteľovými izbami, dvomi spoločenskými miestnosťami a vodovodom. Účel chaty, ktorá mala byť prístupná aj verejnosti, bol charakterizovaný takto: *Má slúžiť okresu, turistike a lyžiarstvu, brannej výchove najmä sokolskej mládež ako ozdravovňa pre ňu, má podporovať táborenie, byť spoločenským strediskom sokolských turistov. Budú v nej školy táborenia, lyžiarske, vzdelávacie, prípadne iné podujatia potrebné pre jednotu i župu*. Za výhodu chaty sa považoval aj pohodlný prístup k nej za 3 hodiny pešej chôdze z Tajova, kam viedlo autobusové spojenie z Banskej Bystrice. Prvým chatárom sa stal Ján Muránsky z Kordík.

Záver r. 1938 priniesol ukončenie činnosti športových spolkov, a teda aj Sokola, ktoré boli na základe uznesenia novovzniknutej slovenskej autonómnej vlády rozpustené a ich majetok pripadol Hlinkovej garde (HG). V Sprievodcovi po Banskej Bystrici a okolí z r. 1940 sa táto chata uvádza ako Chata HG pri Kordíkoch. Noviny Naše Pohronie 5.12. 1941 priniesli túto správu o otvorení Chaty HG pod Vyhnátovou: *„Dňa 30. novembra bola znovu otvorená a sprístupnená verejnosti chata pod Vyhnátovou. Slávnostného otvorenia, pod vedením miestneho veliteľa HG J. Antala zúčastnili sa gardisti z Banskej Bystrice, ako aj početné obecenstvo“.*

Fotografia Tajovskej chaty pri jej otvorení (1937).

Po druhej svetovej vojne sa stal Klub slovenských turistov a lyžiarov (KSTL) v Banskej Bystrici národným správcom sokolskej Chaty nad Tajovom a zápisnica KSTL z 25. júna 1946 uvádza, že sa jednalo s majiteľom chaty Telocvičnou jednotou Sokol v Banskej Bystrici a „na dobrej ceste je prevzatie chaty do prenájmu“.

Ako zaujímavosť možno uviesť informáciu tajomníka KSTL, ktorá odznela na schôdzi 18.11. 1946, že *„...na vianočné sviatky bude Chata nad Tajovom a Chata nad Králikmi obsadená so Správou domova bezprístrešných v Bratislave v počte 160 osôb.”*

Vo výročnej správe KSTL za r. 1946 sa uvádza, že Chata nad Tajovom bola vojnovými udalosťami značne poškodená a odbor KSTL ju s nákladom 125 043,50 Kčs opravil a zariadil. Chatu s kapacitou 40 postelí uviedol do prevádzky 4.8. 1946. Ale ešte aj po uplynutí viac než roku sa v zápisnici z 1.10. 1947 píše, že doposiaľ nebol vyriešený nájomný pomer s TJ Sokol, dokonca sa uvádza, že ak by Sokol nahradil vynaložené náklady, tak odbor KSTL sa chaty zriekne. Je tu zaznamenaná aj nespokojnosť s nepoctivým chatárom, ktorý musel zaplatiť 3-tisícovú pokutu za účtovnícke machinácie.

Napriek nedoriešenej nájomnej zmluve KSTL naďalej spravoval chatu, dopľňal jej inventár, v máji 1949 výbor KSTL riešil aj potrebu opravy bazénu pri chate, so Správou štátnych lesov jednal o oprave cesty vedúcej k chate a o výmene pozemku ležiaceho pred chatou, ktorý patril majiteľke z Kordík.

Referentom výboru KSTL pre riešenie problémov chaty bol v r. 1946 Fridrich Zimányi a na X. valnom zhromaždení odboru KSTL v Banskej Bystrici 28. apríla 1948 bol ustanovený za referenta Chaty nad Tajovom Karol Neubauer.

V liste KSTL z 27.12. 1949 adresovanom na finančný referát JNV v Banskej Bystrici vo veci dávky z majetku a prírastku na majetku sa uvádza: *„Na turistickú Chatu nad Tajovom, ktorej majiteľom je TJ Sokol B. Bystrica, o ktorú sa po fronte nemal kto postarať a ktorej rekonštrukcia nám bola zverená, bolo vynaložené 200 tis. Kčs. KSTL, a teda aj odbor v B. Bystrici, bol právne a majetkovo pričlenený do JTO Čs. obci Sokolskej 25.9. 1949, o ktorom sa rozhodlo na manifestačnom valnom zhromaždení v Bratislave, a preto odbor KSTL požaduje oslobodenie od majetkových dávok“*. Po zjednotení do JTO Sokol prešla starostlivosť o chaty na podnik CR Turista a stravovanie na Reštaurácie a jedálne (RaJ). V prehľade chát v okolí Banskej Bystrice sa v r. 1959 uvádza takáto vybavenosť Chaty nad Tajovom: 34 lôžok, jedáleň, klubovňa, kachle, vlastné elektrické osvetlenie, lyžiareň, volejbalové ihrisko a kúpalisko, pod ktorým sa rozumel menší bazén.

V súčasnosti je Chata nad Tajovom vo vlastníctve spoločnosti PMB Partners, s. r. o., celoročnú prevádzku pre verejnosť zabezpečuje stály správca chaty a podrobnejšie informácie o vybavenosti a službách sú na vlastnej webovej stránke Chaty nad Tajovom. Neďaleko chaty je lyžiarsky vlek, po niekdajšom bazéne však už nie sú znateľné stopy.

Július Burkovský a Dušan Kaliský

BYSTRICKÝ PERMON

Vydáva: Banskobystrický geomontánny park, **Vychádza štvrťročne.** Šéfredaktor**: Ing. Pavel Gender.** Zodpovedná redaktorka**: PaedDr. Slavomíra Očenášová-Štrbová, PhD.,** Redakčná rada**: Ján Baláž, doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc., Mgr. Jozef Ďuriančik, PaedDr. Dušan Jarina, Igor Chromek, Milan Žuffa-Ellek, Ing. Július Burkovský, PhDr. Vladimír Sklenka, Mgr. Eva Furdíková, RNDr. PhDr. Richard R. Senček, PhD., Michal Kiššimon,** Grafická úprava**: PaedDr. Dušan Jarina,** Adresa redakcie: **Ing. Pavel Gender, Horná 48, 974 01 Banská Bystrica,** e-mailový kontakt**: gender@pobox.sk, nasudj@gmail.com,** Tlač**: Pt – Svetlík Štefan, Slovenská Ľupča,** Registr. číslo: **OÚ-OPT-1/2003. Elektronickú podobu nájdete: www.banskabystrica.sk** v podadresári kultúra a **www.permon.eu**